

Pajor Tamás-életútinterjú

Készítette: Papp Máté

A beszélgetés időpontja és helyszíne: 2020. január 15., Budapest

Szerkesztett, tömörített, kiegészített, lábjegyzetelt változat.

Papp Máté:

„A rock and roll az nem egy tánc!”¹ – szól a sokat idézett dalszöveged a *Neurotic-korszakból*². Mit jelentett számodra anno, és mit jelent számodra ma a rock and roll?

Pajor Tamás:

Ez a mondat mélyen megjeleníti azt a fajta hitvilágot, amely jellemezte az akkori éveinket, de egyben szimbolizálja is azt a jelenséget, amit rock and rollnak hívnak a huszadik század második felétől. Ezzel együtt ez a mondat éppen azt az ellentétet foglalja aforizmába, ami az ötvenes és hatvanas évek közötti történelmi elkülönböződés lényege is. Az ötvenes években a rock and roll – a korábbi könnyűzenei hagyományokat folytatva – egy szórakoztatóipari termék volt, tánczenének is nevezték, tehát, ha úgy tetszik, egyfajta vendéglátózásként működött. Ugyanakkor kétségtelen, hogy abban a formavilágban, amelyben az ötvenes években megjelent, már megvolt egy olyan magatartásbeli változás (vagyis a tradicionalizmussal való radikális szakítás vágya), amely megalapozta a hatvanas éveket. De azért a műfaj maga még megmaradt alapvetően szórakoztató jellegűnek, vagyis nem lépett fel ideologikus igénygel.

Persze ennek a tánczeneszerű rocknak a korai megnyilvánulásai is nyilván túlzottan agresszívnek és formabontónak tüntek az akkori idősebb korosztály számára, de a hatvanas évekre a műfaj egyfajta létmagyarázó jelleggel kezdett működni John Lennon³ és a többiek beszállásával. Az idézett mondat igazából arról szól, hogy mi a nyolcvanas években pontosan úgy éreztük, hogy a rock and roll sokkal több, mint amit egy szórakoztatóipari termék megjeleníthet; valami olyan transzcendens hitet jelentett, ami valamiféle felsőbbrendű létezési formához vezet. Ez egy óriási tévedés volt, részemről is, de én ezt már rég beláttam. Mivel azóta eltelt rengeteg idő, ennek a témának nagyon sok árnyalatát végiggondoltam, és el is tudom mondani.

Egyrészt nem gondolom, hogy ez a mozgalmi életérzés mindenestül rossz volt, mert abban hiszek, hogy minden, ami az létezésben jó, az alapvetően nem származhat rossz forrásból. Éppen ezért azt gondolom, hogy a rockzenében, illetve a vele kapcsolatos társadalmi és gondolkodási átalakulásban is vannak olyan dolgok, amik pozitívak és őszinték. Persze a földön a jó és a rossz nem vegytiszta állapotban jelenik meg; és tudom, nem lesz népszerű, amit most mondok, de végső soron a rockkultúrát a negatív jelenségek túldominálták. Ha végiggondoljuk a kitermelt dalok többségének hitvallását, akkor egy olyan világot látunk, amely egyfelől nemet mond az idősebb generáció fogyasztói, kiüresedett,

¹ *A rock and roll az nem egy tánc* című *Neurotic*-dal a *Budapesti látnok* elnevezésű demófelvételen jelent meg, 1987-ben.

² A *Neurotic* a nyolcvanas évek hazai undergroundjának reprezentatív együtteseként 1980–1987-ig, Pajor Tamás énekes-szövegíró megtéréséig működött.

³ A Beatles együttes (1960–1970) legendás tagja, dalszerzője, szövegírója.

kapitalista (hazánkban pedig nyilván a korabeli szocialista) életmódjára és praxisára; másfelől viszont egy olyan modell felé indul el, amelyről aztán sokszorosán bebizonyosodott, hogy nemhogy kiutat, követhető mintát nem teremt, hanem azokat az értékeket is felszámolja, ami az azt megelőző korszakokban úgy ahogy, de fenntartották az emberiséget. A tradicionális világkép alapvetően a Tízparancsolatra épül, még ha kultúránként el is tér ettől, de alapvetően ebből eredeztethető a jó és a rossz megkülönböztetése mellett a család, a házasság szentsége, a szexualitás intimitása, szövetségi jellege és még számos más alapérték.

Ezeket ideálisan soha nem tudta megvalósítani az emberiség, de az, hogy ezek idea szintjén ki voltak tűzve, mindenképpen azt eredményezte, hogy ettől a normától való eltérés lelkiismeret-furdalással járt. Ennek persze voltak pozitív és a társadalom számára fegyelmező erejű hatásai, ugyanakkor nyilván kellemetlen és fárasztó együtt élni a lelkiismeret-furdalással, ezért a huszadik században és különösképpen a hatvanas években az emberiség hamis szócsövei, médiumi képességekkel felruházott megmondóemberei elfojtották és meghamisították a lelkiismeret hangját – ennek pedig máig isszuk a levét. Semmiképpen nem állítom azt, hogy az ezt megelőző világ jó volt, hiszen a benne lévő képmutatás ellen sikeres és sok esetben őszinte igazságkereső motívumokból táplálkozó támadás indult. Ám a szerelem őszinteségének igénye minden igaz szemérmet és hűséget eltaposott, majd utat nyitott a házasság felbomlásának, a pornográfiának, az életvédő szexuális korlátok lebontásának. A materializmustól való elfordulás szándéka a keleti miszticizmus okkultizmusába, valamint a pszichedelikus és más kábítószerektől való soha nem látott függőségekbe vezetett. A háborúkkal szembeni tiltakozások, a hippy-nemzedék híres pacifizmusa ravasz muníciót adott a szovjet típusú elnyomó rendszerek békepropagandájának. A nők egyenrangúságának jogos igénye, a gyengébb nem pozitív diszkriminációját követelő harcos feminizmussá, majd nemváltoztató gendermozgalommá vált, és még lehetne folytatni a sort.

A felsorolt jelenségek epicentrumai törvényszerűen a nyugati nagyvárosok, de ezekből a forrásokból minden eléri a világ többi részét is, amely folyamathoz az úgynevezett rock and roll, illetve az általa is megváltoztatott kultúra, avagy szórakoztatóipar szolgáltatja az üzemanyagot. Ez a mai globális életforma annyira kellemes és szórakoztató, hogy az ember könnyen levetkőzi azokat a gátlásait, amelyeket nem szabadna levetkőznie; ellenségnek tekinti a lelkiismeret ősi hangját, valamint az azt éltető alapvető erkölcsi törvényeket. Utóbbiakat hibáztatja, miközben önmagát kéne. Mert nem ezeknek a felszámolása vezet el a boldogsághoz, hanem annak a belátása, hogy ezek a törvények igazak – csak mi nem vagyunk elég jók hozzájuk. Ez a felismerés elvezethet ahhoz, hogy szükségünk van az isteni beavatkozásra, a megváltásra, a Megváltóra, Jézus Krisztusra. Az én olvasatomban a Biblia ó- és újszövetségi zsidó-keresztény kinyilatkoztatásának végső igazsága pont az, hogy mivel az ember a törvény cselekedeteiből sosem tud igazzá válni, ezért van szüksége órá, a Messiásra.

Papp Máté:

A rockhérosz szerepkör nem volt idegen tőled a hazai underground hőskorszakában, de egyfajta Messiás-komplexusként értelmezhető indíttatás sem. Hogyan bújta elő belőled a „budapesti látnok”?

Pajor Tamás:

A kezdeti rockforradalomra jellemző, a többséggel szembehelyezkedő, nonkonformista attitűd sokkal inkább jelen volt a bibliai prófétákban és különösen Jézusban, mint a történelmem bármely más szereplőjében – a beatnemzedéket is beleértve. Az igazi szentek nem olyanok voltak, mint ahogyan egyes középkori templomok kupoláján láthatók; ők sokszor koruknak olyan meghatározó személyiségei voltak, akiket Istenen kívül senki más nem tudott befolyásolni. Sok esetben performatív, formabontó eszköztárat alkalmazva sokkolták a korukat, amelyek persze esetükben nem önkényes művészeti eszközök voltak, hanem Isten üzenetét képviselő kommunikációs formák. Tehát ez a fajta bátorság, sok esetben zabolátlan, vagány különállás alapvetően bibliai eredetű. Egyébként az sem véletlen, hogy a rock and roll nem Iránban vagy Kínában született meg, hanem egy olyan zsidó-keresztény civilizációban, amelyben az individuális szabadság mint fogalom és mint praxis egyáltalán megszülethetett. Ilyen értelemben talán el lehet mondani, hogy a rock and roll pozitív indítékai nem függetlenek a Bibliától. Zenei szempontból pedig az európai dallam és harmóniavilág, valamint a fekete spirituálé ötvözetéről beszélhetünk. Mindkét területen külön-külön is óriási hagyományai vannak az Istent dicsérő műveknek. Sőt az is tény, hogy az úgynevezett karizmatikus keresztény nyelveken szólásból, a glosszoláliából eredeztethetőek egyes világlágerek – avatatlan fül számára – halandzsának tűnő szövegrészei.

Nemrég jártam Amerikában, és ott közelből is tapasztalhattam a nagyfokú átjárhatóságot a keresztény és az úgynevezett világi könnyűzene között, amely jelenségnek szintén vannak negatív és pozitív vetületei is. Visszatérve a rock and rollra: kezd ismét csak tánccá válni, vagyis az erről szóló egykori aforizmám ma úgy szólna: „A rock and roll már csak egy tánc” vagy szellemesebben: „A rock and roll már csak egy rokkant troll”.

Papp Máté:

Ian Anderson elhíresült bemondásához⁴ hogyan viszonyulsz, hogy érzed: nem vagy túl öreg a rock and rollhoz, és túl fiatal a halálhoz? Azaz nem várták el tőled annak idején, hogy annak rendje és módja szerint belehalj a rock and rollba? Milyen mintáid voltak?

Pajor Tamás:

Én a halállal szemben valahogy alkatilag mindig is elutasító voltam. Ugyanakkor az is igaz, hogy egy kábítószerfüggőnél, főleg az ópiátszármazékok használói esetében egy idő után megfogalmazódik az a téveszme, hogy „nem baj, hogyha rövidebb az élet, mert sokkal többet, nagyobb hőfokon élek” – mondanom sem kell, hogy ez egy hatalmas nagy és pusztító ostobaság. Ráadásul mérhetetlen nagy öncsalás is.

Eltévelyedett eltévelyítők, Jack Kerouac,⁵ Allen Ginsberg,⁶ Csáth Géza⁷ és hozzájuk hasonlóak voltak a kor tisztelt hamisprófétái. Ez persze nem mindenre igaz a szcénából, de voltak olyanok (a közelmúltban elhunytak között is), akik sokat tettek azért, hogy ez a műfaj perverz, destruktív, okkult, pusztító és önpusztító legyen. De nemcsak a rock and rollban,

⁴ A szlogenné vált szövegrészlet a Jethro Tull *Too Old to Rock 'n' Roll: Too Young to Die!* című számából való.

⁵ Jack Kerouac (1922–1969) amerikai író, a beatnemzedék tagja, az *Úton* című „szövegfolym” legendás szerzője

⁶ Allen Ginsberg (1926–1997) amerikai költő, az *Üvöltés* című beatvers szerzője.

⁷ Csáth Géza (1887–1919) tragikus sorsú író, zeneszerző, orvos, az *Ópium* című emblemikus novella szerzője.

hanem az úgynevezett pre-rock and rollban is voltak példaképeink, például Villon vagy a tizenkilencedik századi nagy francia impresszionista költők: Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, akik talán elsőként kötötték össze az úgynevezett sikkes, önpusztító, művészi életformát az alkotás kreativitásával. Kétségtelen, hogy nagyon magas szintű és igényes alkotásokat hoztak létre, de az életmódjuk ettől még nem követendő, ahogy az enyém sem volt az.

Természetesen elmondható, hogy a nagyon káros hatást kifejtő személyiségek között is sok nagy művész volt, hiszen a művészet nem egy erkölcsi kategória, de azért lehet az élet egésze szempontjából is értékelni erkölcsi-szellemi teljesítményeket. A Biblia azt tárja elénk a szellemvilágról, hogy Lucifer – aki az egész globális-univerzális lázadás atyja – nem más volt, mint egy olyan különleges képességekkel felruházott angyal, akinek a szépsége (és az ehhez való érzéke) felülmúlta az összes többi teremtményét; pont ez vált csapdájává, felfuvalkodásának forrásává. Lucifer megőrzött valamennyit ezen a képességeiből a bukása után is. A zenével való szoros viszonya abból fakadhat, hogy a mennyei, Istent dicsérő daloknak is ő volt a vezetője a kezdetekben.

Visszatérve az én egykori tevékenységeimre: sokan azzal akarják felmenteni, relativizálni a bennük lévő rosszat, hogy ők, mármint a szemlélők, a fogyasztók mindezt a működésmódot, amit én is képviseltem, csak élvezték és még csak nem is váltak ettől önpusztítóvá. Ettől még káros volt. A legtöbb ember ugyanis sosem megy el odáig, ameddig én mentem el, de egyrészt elég, ha az emberek egy része megteszi ezt, másrészt úgy hiszem, arra is rossz hatást gyakorol, aki visszafogottabb; mert ez az úgynevezett rock and roll magatartás olyan támpontot ad, amit ha nem is követ a gyakorlatban, megengedővé válik vele szemben és a határokat egyre kintebb tolja osztársadalmi szinten.

Papp Máté:

Leonard Cohen⁸ is nemrégiben halt meg. Róla mit gondolsz a fentiek vetületében?

Pajor Tamás:

Cohen szerintem egy zseniálisan tehetséges, érző szívű ember volt. Abban már nem vagyok biztos, hogy végső soron a jó oldalon állt-e, de semmiképpen nem rá vonatkoztattam az előbbieken felsorolt negatív jelzőket. Összegzésképpen persze mindenkinek Isten a bírója, és emberek felett nem akarok ítélni, de dolgokat, eszméket, tetteket azért meg kell ítélni, hogy az ezekben lévő rosszal szemben ellenállók legyünk.

Papp Máté:

A Neurotic tulajdonképpen a punkból nőtt ki. Mi vonzott benne?

Pajor Tamás:

A punk szükségszerű következménye volt a rock and rollnak, igazából egyfajta visszacsatolás annak lázadó lényegéhez. Fáziskéséssel és késői mutációként, de a punk beteljesítette azt, amit a korai rock and roll elkezdett, kiteljesítette a tagadást. Látszik is, hogy a punknak a nyolcvanas évekbeli new wave címkéjű utóélete egy nagyon megfoghatatlan és jóval erőtlenebb műfaj volt, amelynek számos képviselője az aberrációt evidencia szintre

⁸ Leonard Cohen (1934–2016) amerikai dalszerző, énekes, költő.

emelte. A hippy-mozgalommal ellentétben ugyanis nem volt megnevezve, hogy mit utasít el: nemcsak a társadalmi rendnek fordított hátat, hanem minden másnak is. Ez a posztvilág tehát a punk által már megsemmisített világ romjain rendezkedett be. Fellelhető ez olyan disztópikus, posztapokaliptikus filmekben is, mint az akkori *Mad Max*, amely eleve egy törvényen kívüli valóságra alapuló, dekonstruált világot ábrázol.

Az ellenkultúra már azért nem egy teljesen pontos kifejezés erre, mert itt már nem arról volt szó, hogy ez a szcéna valamilyen konkrétumot utasított el és az ellen harcolt. A nyolcvanas évekre ugyanis már nem volt a műfaj számára olyan körvonalazható valami, amit elutasíthatott volna. Ez már a posztmodernitás, amelyre talán Nietzsche⁹ – a jó és rossz valóságát tagadó – gondolatai gyakorolták az legnagyobb hatást. Persze a rock and roll, a punk, az újhullám világában számos intellektuális alkat vagy sokszor magát ekként láttató figura jelent meg, akiket vonzott a kalandvágy, a filozófiai attitűd, az ezzel járó elitista póz és az ezt övező mítosz, miszerint „mi vagyunk azok a kevesek, akik igazán számítanak”. Elismerem, hogy a maga energikusságában, dinamizmusában, kérlelhetetlenségében és a tagadás következetességében van valami eredeti mindebben, ezért is tudott ennyire intenzíven terjedni. A végső eredője azonban nagyban hozzájárult a világ elfuserálásához. Azért ahhoz képest, hogy ez az egész imázs mekkora lázadónak tüntette fel magát, eléggé gondja volt a hatásos piacépítésre.

Jézusnak és a prófétáknak sem volt a marketingje. Jézustól – utolsó földi óráiban – saját tanítványai is elmenekültek. Vállalta azt is, hogy azzal csúfolták, hogy „ha te vagy az Isten fia, akkor gyere le a keresztről” – le tudott volna jönni, egy szavába került volna. Azért nem szabadította meg magát, mert akkor minket nem tudott volna megszabadítani – és ő minket választott. Ennél nagyobb hőstett nincs a világtörténelemben. A kereszténységet az évszázadok során erőtlenné, vénasszonyos, rituálékkal átszőtt, érthetetlen ceremóniarendszerre tették, ami csak arra jó, hogy az állami költségvetésből finanszírozzák az erre épülő intézményeket. Ezt pedig a legtöbb ember elutasította egy idő után, csak ezzel együtt aztán fordított hátat magának a mindenható Istennek is, akinek ehhez a konglomerátumhoz semmi köze. Innen vezethető le az egész modern lázadás, a rock and rollt forradalmat is beleértve.

Papp Máté:

Nyilván nem véletlen, hogy Jézus Krisztus mint toposz már a Neurotic-dalszövegekben is megjelent.

Pajor Tamás:

Mert a barátaimmal éjszakákon át többek közt az ő alakjáról beszélgettünk, valamint olyan irodalmi és filozófiai műveket olvastunk, amelyek legtöbbje az élet értelmének kutatása és a Biblia köré csoportosultak. Számunkra ez egy nagyon fontos dolog volt, és ez köszönt vissza a szövegekben is. Engem – tizenhét éves korom óta, amióta elolvastam az Újszövetséget – mindig is meghatározott a Szentírás; bármennyire is próbáltam, soha nem tudtam teljesen lenyomni magamban, és végül ez az elhívás győzött le engem.

⁹ Friedrich Nietzsche (1844–1900) német filozófus, kultúrkritikus, szépíró, többek közt *A tragédia születése és az Imígyen szóla Zarathustra* című könyvek szerzője.

Papp Máté:

A Neurotic nevet hogyan választottátok ki, minek a nemzetközi hívószava akart lenni?

Pajor Tamás:

Ez teljesen banális ötletből bomlott ki. Stílusérzésem nyilván akkor is volt, elővettem az angol szótárt; olyan nevet akartam, ami akkori értelemben trendi, attraktív, fricska jellegű. Az Amen a Neurotickal szemben egy csodálatos szó, ami azt jelenti: „úgy van”, „igen” – egyébként a Messiásnak is az egyik neve és szerintem borzasztóan jó zenekarnév,¹⁰ mert egyrészt nemzetközivé avanszált héber eredetű szó, másrészt rendkívül tömény, sok jelentéssel bír. Mi igyekeztünk kiragadni a hagyományos vallásos kontextusból; most pedig némi öniróniával harmincéves jubileumi nagykoncertünk tételmondatává tettük azt, hogy: „Mindörökké Ámen”.

Papp Máté:

Úgynevezett ellenkulturális figuraként a szocialista kispolgári erkölcs ellen lázadtál. Most mintha megfordult volna a dolog.

Pajor Tamás:

Ma már visszasírom a kispolgári társadalmat, mert már nincsenek se kispolgárok, se nagypolgárok. Sőt, ma kispolgárnak lenni sokkal lázítóbb, mint bármi másnak. Mindenki bulizni akar, mindenki drogozik, füvel-fával összefekszik, reggel már kezdik a rádióban a szexbeszédbe öntött csivitelést a nagy bűdös semmiről.

Papp Máté:

Az *Amen* zenekar működése ezek szerint a „polgárpukkasztás” helyett már totálisan a keresztény misszió szellemében kezdődött és folyt tovább?

Pajor Tamás:

Megtérésem után először csak olyan dalokat akartam írni, amelyek vagy Istenhez szólnak, vagy Istenről az embereknek; aztán ahogy érettebbé váltam, úgy kezdtem el érezni, végül is bármiről írhatok, az igazság a szívembe van írva és ez szabadságot ad. Legyen szó akár a szocializmusról, a holokausztról vagy épp a drogról, mindent végső soron áthat az a világnézet, ami bennem van. Úgy gondolom, hogy zsidó-keresztényként olyan küldetésünk van a világban, amely meg kell, hogy haladja az egyházas nyelvezetet. Az egyházas nyelvezet alatt nem a Biblia szavait értem, mert azt én nem szégyellem soha, hanem egyfajta belterjes szóhasználatot, amelynek hallatán a nem hívők automatikusan le is húzzák a redőnyt. Ezért szándékosan úgy beszélek a dalaimban, a publikációimban és a velem készített interjúkban is, hogy lehetőleg fenntartsam az izgalmat, a nyitottságot. Persze, ez naprakészséget is feltételez, de ez nekem nem munka és teher, hanem szórakozás, játék. Azt gondolom, hogy ezek a tevékenységek be is töltötték az elmúlt több mint harminc évben a funkciójukat: nagyon sok embernek segítettek Istent megtalálni vagy megerősödni a már meglévő hitében. Az Amenen kívül is vannak különböző szólóprojektjeim: legutóbb

¹⁰ A Pajor Tamás által, 1989-ben alapított Amen együttes idén ünnepli harmincadik születésnapját.

Prédikátor néven publikáltam egy-két dalt és további rengeteg ötlet van bennem ösztársadalmi témákkal kapcsolatban is, hiszen felelősségünk az érdemi dolgokhoz, fontos kérdésekhez hozzászólni.

Papp Máté:

Miféle neurózisokat érzékelsz manapság, melyeknek akár a zene is ellenszere lehet?

Pajor Tamás:

A neurózis kezeléséhez hozzájárulhat az, ha az ember azt érezheti, hogy nincs egyedül: hogy együtt éreznek vele, hogy más is átéli azt, amit ő átél – ez felszabadíthatja az attól való félelemtől, hogy rossz ember, hogy kezelhetetlen az adott problémája. Úgy gondolom, azért segítenek az én szövegeim is, mert empatikusak; nem egy szószékről osztom az észet és ostromozom az embereket, hogy miért olyanok, amilyenek, hanem igyekszem mindent az önvizsgálattal kezdeni. Lehet, hogy a szövegeimből nem mindig így jön le, de a való életben mindenképpen erre törekszem. Úgy gondolom, hogy sokféle neurózis van, ezek apróbb-nagyobb lelki defektusok – félelmek, bizonyítási és megfelelési kényszerek –, amelyekkel az ember vagy megtanul együtt élni, vagy nem. Én kezdettől fogva úgy éltem meg a létezést, az életet, hogy valami komoly dolgom van benne, valamilyen nagy üzenetet kell elmondanom az embereknek. Engem ez vitt előre a rockzenében is; sose voltam a szó szakmai értelmében vett zenész, és most sem vagyok az, inkább olyan előadónak tartom magam, aki üzenetet közvetít. Akkoriban egy teljesen más előjelű üzenetet hordoztam, amiről magam sem tudtam, hogy mit jelent, most azonban már tudom. Ezzel együtt a jelen kiállításom is provokatív és konfrontatív, csak a korábbival ellentétben semmiféleképpen sem agresszív, nem narcisztikus, nem egocentrikus, még ha van is benne egyfajta exhibicionizmus. Nem öncélú és nem káros az embereknek.

A Neurotic egyenlege ebből a szempontból nagyon rossz attól függetlenül, hogy tehetség is megnyilvánult benne. Mert az emberek, akik fogyasztották, arra a következtetésre jutottak, amelyre alkotóként én magam is: hogy az életben egy maximálisan rebellis, kicsapongó, döntően önpusztító életvezetés a sikkes, a menő, a kívánt, és ebben tud kibontakozni az igazi autonóm tehetség. A következetes, szisztematikus munka, a család és a hagyományos értékek túlhaladott, pitiáner dolgok, amelyeken az ilyen menő csávók régésrégen túlléptek. Körülbelül így fogalmazható meg a verbális és nonverbális üzenete annak az életformának, amit éltünk, ez pedig attól függetlenül káros volt, hogy ezt tehetségesen tudtuk megjeleníteni.

Papp Máté:

Hogy látod: mindenkinek el kell jutnia arra a túlhajtott holtpontra, ahonnan te visszafordultál?

Pajor Tamás:

Fontos kérdés. Én azt látom, hogy nem csak azok juthatnak el a megtérésre tudatos döntés eredményeképpen, akik hozzám hasonlóan éltek, legalábbis a globális kereszténységet nézve. Még ha a lehangosabb bizonyágtételek közül néhány az enyémhez hasonlóan egykori szélsőséges deviancia megtagadásáról szól is, a megtértek döntő többsége nem ilyen

háttérből jön, történelmi szinten pláne nem. Az úgynevezett pálfordulásom inkább csak – az akkori viszonyokhoz képest – kirívó volta miatt ilyen szembetűnő. Meggyőződésem szerint minden ember függő, de nem minden emberfüggő... van olyan, ami emberfeletti. A szójátékon túl: függők vagyunk eleve, mert nem magunkat emeltük be a létezésbe, már ki vagyunk szolgáltatva egy csomó olyan körülménynek, ami rajtunk kívül álló: a születésünk dátumát nem tudjuk megváltoztatni, az adottságainkat sem, legfeljebb képezni tudjuk magunkat, satöbbi. Megszámlálhatatlanul sok ilyen meghatározottság van, az ember mégis hajlandó olyan elbizakodott lenni, hogy azt mondja: „én vagyok a magam teremtője, úgyhogy én mondom meg, hogy férfi vagyok, nő vagyok, ki vagyok, mi vagyok” – ez egy ostobaság. Ha ennyi mindenbe nincsen beleszólásunk, akkor érdemes elgondolkodni azon, hogy miért van ez így, és célszerű feltenni magunknak azokat a kérdéseket is, amelyek minden generáció számára érvényesek. Miért vagyunk a világban? Kik vagyunk? Mi lesz velünk a földi élet után? Mára már ez a cinikus, többszörösen tagadó posztkultúra kigyomláta ezen kérdések feltevésének igényét, pedig ha az ember előítéletmentesen és életszerűen kezd el gondolkodni, akkor rá kell jönnie arra, hogy ennek az életnek, ennek a létezésnek van alkotója, teremtője.

A világ nagyfokú összerendezettsége, a személyiségnek az idő kvázi végtelenségére és a tér beláthatatlanságára rálátást engedő volta is feltételezi, hogy életünknek kell, hogy legyen egy sokkal mélyebb és alapvetőbb értelme, mint a puszta vegetatív-biológiai létezés és a társadalmi-politikai-kulturális hasznosság; hiszen ezek is lejáráó szavatosságú dolgok. Amikor az ember teste kikerül a temetőbe, akkor egy választóvonalhoz ér, és én nem tudok hinni abban, hogy ekkor lényegileg megsemmisül; úgy gondolom, hogy a lelke át tud menni egy másik világba. Soha senki nem bizonyította be ennek az ellenkezőjét, tehát az ateista világnézet fennhéjázó önelégültsége önnön bizonytalanságát bizonyítja. Isten nemlétét bizonyítani lehetetlen. Mi soha nem állítottuk a Biblia alapján, hogy Isten bármikor is bizonyítani akarta volna önnön létét, ellenkezőleg: Isten el akarta rejteni Önmagát azért, hogy az emberek érdek nélkül tudjanak megváltozni. Az igazzá válás Isten előtt csak hit által tud megtörténni, jó emberré érdek és hatalmi fenyegetettség nélkül válhatunk. Ezért nem működik az államvallás, és ezért vallott csődöt az a típusú álkereszténység, ami fegyverrel térített. Senki nem tud hatalmi szóra megváltozni, csakis szabad akaratból. Ehhez viszont hinni kell, a hithez pedig szükséges, hogy az Istent ne lássuk, vagyis hinnünk kelljen Őbenne. Nem akarja és nem is fogja magát bizonyítani, ránk bizza a döntést, hogy hiszünk-e benne vagy sem – de nekünk ez élet-halál kérdés.